

11. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2005 р. 588 с.
12. Сьоміна Н. А. Механізм вчинення злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 18 с.
13. Теорія доказів : підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / За заг. ред. д.ю.н, професора В. М. Тертишника. Київ : Алерта, 2015. 293 с.
14. Чередник К. О. Розслідування шахрайства на ринку нерухомості, вчиненого злочинними угрупованнями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019 р. 270 с.
15. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 240 с.
16. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2005 р. 472 с.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.4.45>

ЛАТИШЕВ В.П.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ

FEATURES OF THE ORGANIZATION AND PLANNING OF THE INVESTIGATION OF FRAUD IN THE FIELD OF HUMANITARIAN AID PROVISION

Метою статті є аналіз наданих в криміналістичній літературі підходів до трактування організації та планування розслідування, а також визначення основних напрямів розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги. Стаття присвячена дослідженню питань організації та планування розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги. Наголошено, що через широкомасштабне російське вторгнення на територію України органи досудового розслідування постали перед новими проблемами в процесі організації та планування розслідування кримінальних правопорушень, зокрема, пов'язаних із масовими злочинами, міжнародним гуманітарним правом та гібридною війною. Не виключенням стали й шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги. Діяльність з організації розслідування таких кримінальних правопорушень потребує вдосконалення організаційних і тактичних аспектів його здійснення, які повинні відповідати сучасним потребам практики, особливо в умовах зростання кількості складних та розгалужених злочинних схем, що вимагають від слідчих високого рівня аналітичних здібностей та міждисциплінарних знань. Значна увага приділяється описанню структурних елементів організації та розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги, зокрема: вивчення отриманої інформації щодо заяви, повідомлення про шахрайство; початкова правова оцінка та кваліфікація діяння; визначення сил і засобів досягнення цілей розслідування; створення оптимальних умов для слідчих (розшукових) та інших дій; ситуативне моделювання; планування розслідування кримінального провадження; взаємодія між слідчими та іншими особами, які беруть участь у досудовому розслідуванні; вирішення організаційних питань щодо використання спеціальних знань та призначення необхідних експертів; організація слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій; встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню шахрайства та розроблення засобів та методів профілактики тощо. Зроблено висновок, що розслідування шахрайства у сфері гуманітарної допомоги вимагає не лише юридичних знань, а й глибокого розуміння організацій-

них нюансів, що виникають у процесі розслідування. Напрями розслідування – це рухома мішень, що потребує постійної корекції залежно від зміну слідчої ситуації та комбінації слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та розшукових заходів.

Ключові слова: *шахрайство, благодійність, гуманітарна допомога, організація, планування, досудове розслідування.*

The purpose of the article is to analyze the approaches to the interpretation of the organization and planning of the investigation provided in the forensic literature, as well as to determine the main directions of fraud investigation in the field of humanitarian aid. The article is devoted to the investigation of issues of organization and planning of the investigation, determination of directions of fraud investigation in the field of humanitarian aid. It was emphasized that due to the large-scale Russian invasion of the territory of our state, pre-trial investigation bodies faced new problems in the process of organizing and planning the investigation of criminal offenses, in particular, those related to mass crimes, international humanitarian law and hybrid warfare. Frauds in the field of humanitarian aid were no exception. The activity of organizing the investigation of such criminal offenses requires improvement of the organizational and tactical aspects of its implementation, which must meet the modern needs of practice, especially in the conditions of an increase in the number of complex and extensive criminal schemes, which require investigators to have a high level of analytical abilities and interdisciplinary knowledge. Attention is paid to the description of the structural elements of the organization and investigation of fraud in the field of humanitarian aid, in particular: the study of received information regarding the application, notification of fraud; initial legal evaluation and qualification of the act; determination of forces and means of achieving the goals of the investigation; creation of optimal conditions for investigative (search) and other actions; situational modeling; planning of investigation of criminal proceedings; interaction between investigators and other persons participating in the pre-trial investigation; solving organizational issues regarding the use of special knowledge and the appointment of necessary expertise; organization of investigative (search) actions and tactical operations; establishing the causes and conditions that contributed to fraud and developing means and methods of prevention, etc. It was concluded that the investigation of fraud in the field of humanitarian aid requires not only legal knowledge, but also a deep understanding of the organizational nuances that arise in the investigation process. The directions of the investigation are a moving target that requires constant correction depending on the changes in the investigative situation and the combination of investigative (search) actions, covert investigative (search) actions and investigative measures.

Key words: *fraud, charity, humanitarian aid, organization and planning of investigation.*

Актуальність теми. Через широкомасштабне російське вторгнення на територію України органи досудового розслідування постали перед новими проблемами в процесі організації та планування розслідування кримінальних правопорушень, зокрема, пов'язаних із масовими злочинами, міжнародним гуманітарним правом та гібридною війною. Не виключенням стали й шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги. Діяльність з організації розслідування таких кримінальних правопорушень потребує вдосконалення організаційних і тактичних аспектів його здійснення, які повинні відповідати сучасним потребам практики, особливо в умовах зростання кількості складних та розгалужених злочинних схем, що вимагають від слідчих високого рівня аналітичних здібностей та міждисциплінарних знань. Вказане свідчить, що процеси організації і планування розслідування постійно адаптуються до мінливих умов сучасного світу, що вимагає від слідчих гнучкості та готовності до змін, оскільки складові елементи цих процесів є динамічними та зазнають змін залежно від конкретного кримінального провадження та сучасних реалій.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що питання щодо організації і планування шахрайств різних категорій неодноразово розглядався у наукових працях А. Ф. Волобуєва, В. А. Журавля, С. С. Кузьменка, В. О. Коновалової,

Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, Н. В. Павлової, Т. А. Пазинич, М. В. Салтєвського, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька та ін. Між тим, залишається ряд невирішених питань щодо організації і планування розслідування шахрайств у сфері надання гуманітарної допомоги.

Метою статті є аналіз наданих в криміналістичній літературі підходів до трактування організації та планування розслідування, а також визначення основних напрямів розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги.

Виклад основного матеріалу. Аналіз юридичної літератури показав, що складові елементи організації розслідування не є однозначними для всіх вчених та є динамічними. Зокрема, Ю. М. Черноус та А. В. Лісцький до організації розслідування кримінальних правопорушень включають такі елементи: прийняття рішень організаційного характеру; забезпечення ефективної роботи слідчо-оперативною групою; налагодження систематичного обміну інформацією; контроль за діяльністю з розслідування кримінальних правопорушень; аналіз її результатів; матеріальне, науково-технічне, кадрове та інше ресурсне забезпечення [1, с. 77]. У свою чергу, О. В. Олішевський до організаційних дій слідчого з розслідування у кримінальному провадженні відносить наступне: планування розслідування кримінального провадження; залучення необхідних сил і засобів; налагодження взаємодії з іншими органами і посадовими особами, які беруть участь у розслідуванні; мобілізація учасників розслідування; керівництво та координація дій учасників розслідування [2, с. 10]. Разом з тим, В. Ю. Шепітько вважає, що структуру організації розслідування можна уявити таким чином: організація одержання вихідної інформації; визначення й конкретизація цілей і предмета розслідування й доказування; визначення сил і засобів досягнення цілей розслідування; планування; створення оптимальних умов для слідчих (розшукових) та інших дій; мобілізація учасників розслідування для якісного виконання ними своїх функцій; організація слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій; координація дій учасників розслідування; взаємодія між слідчими органами та посадовими особами, які беруть участь у досудовому розслідуванні; організація виявлення підозрюваного; контроль за змістом, своєчасністю, активністю й результативністю дій усіх учасників досудового розслідування [3, с. 10].

Втім, з урахуванням специфіки досліджуваного шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги та реалій сьогодення, найбільш вдалимими вважаємо наступні елементи, які можна включити до структури організації розслідування таких кримінальних правопорушень:

- вивчення отриманої інформації щодо заяви, повідомлення про шахрайство;
- початкова правова оцінка та кваліфікація діяння;
- визначення сил і засобів досягнення цілей розслідування;
- створення оптимальних умов для слідчих (розшукових) та інших дій;
- ситуативне моделювання;
- планування розслідування кримінального провадження;
- взаємодія між слідчими та іншими особами, які беруть участь у досудовому розслідуванні;
- вирішення організаційних питань щодо використання спеціальних знань та призначення необхідних експертів;
- організація слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій;
- встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню шахрайства та розроблення засобів та методів профілактики тощо.

У контексті даної проблематики слід сказати, що ефективність організації розслідування залежить від багатьох факторів, серед яких особливе місце займає планування. Адже саме воно дозволяє структурувати величезний обсяг інформації, визначити пріоритетні напрямки роботи та уникнути хаосу. Проте, планування – це лише одна зі складових успішного розслідування. Не менш важливими є такі якості слідчого, як спостережливість, інтуїція, вміння встановлювати контакт з людьми та аналізувати їхню поведінку. Саме поєднання цих навичок і знань дозволяє слідчому розкривати найскладніші злочини.

В. О. Коновалова під плануванням розуміє розслідування злочинів як розумову діяльність слідчого, що полягає у побудові системи процесуально і науково обґрунтованих слідчих завдань, якими визначаються порядок, строки й послідовність виконання процесуальних та інших дій і заходів із метою забезпечення високої оптимальності й організації розкриття, розслідування злочинів і запобігання їм [4, с. 63]. Децю звужено окреслює планування розслідування М. А. Погорєцький, який вбачає цей процес як діяльність слідчого, яка полягає у визначенні оптимального переліку слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, строків і послідовності їх проведення з метою швидкого й ефективного розслідування конкретного злочину [5, с. 63].

Важливість такої складової, як планування в системі організації розслідування кримінальних правопорушень, обґрунтовується нормативним закріпленням зазначеної діяльності в Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 № 570 (далі – Інструкція). Зокрема, відповідно до п. 1 розділу 2 Інструкції діяльність слідчих підрозділів здійснюється на підставі планування, поєднання єдиноначальності у вирішенні питань службової діяльності та колегіальності під час їх обговорення, персональної відповідальності кожного працівника за стан справ на дорученій ділянці роботи. Крім того, відомчим нормативно-правовим актом визначено, що слідчий планує свою роботу так, щоб забезпечити своєчасність виконання необхідних слідчих (розшукових) дій і НСРД у всіх кримінальних провадженнях, у яких він проводить досудове розслідування. З цієї метою він складає загальний календарний план-графік роботи в усіх кримінальних провадженнях, а також плани розслідування в кожному кримінальному провадженні [5, с. 29; 6].

Аналізуючи нормативний підхід та позиції вчених, найбільш вдалим вважаємо думку В. Ю. Шепітька, який підкреслює, що планування розслідування – це визначення шляхів і способів розслідування, обставин, що підлягають установленню за кримінальним провадженням, визначення системи слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, їх змісту, послідовності проведення, термінів виконання [7, с. 168].

В рамках організації розслідування, під час аналітичної обробки первинної інформації про кримінально-релевантну подію перед слідчим постає необхідність виявити та оцінити усю наявну інформацію, як кримінально-правову (вид злочину, склад злочину), так і процесуальну (наприклад, ознайомитися із даними, внесеними до ЄРДР). На наступному етапі слідчому необхідно побудувати декілька версій того, що відбулося. Після цього важливо визначити, яке коло обставин не встановлено та підлягає встановленню в процесі розслідування злочинів, які слідчі (розшукові) дії та НСРД необхідно провести першочергово, а які після отримання результатів попередніх. Особливе значення для планування має визначення чіткої послідовності слідчих (розшукових) дій, які слідчий вважає за потрібне застосувати, та їх виконавців, але цей елемент має більш організаційний характер [8, с. 258].

Виходячи з цього, у плані розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги слід передбачити наступні позиції: короткий виклад обставин справи; версії та шляхи їх перевірки; визначення дій та заходів, спрямованих на вирішення завдань розслідування; строки виконання та виконавці тощо. У плані розслідування, що є невід'ємною частиною організації розслідування будь-якого кримінального правопорушення, у тому числі й шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги, слід визначити й ряд обставин, які підлягають встановленню.

О. В. Пчеліна цілком слушно робить наголос на обов'язку органів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження, не просто виявляти важливі для досудового розслідування та судового провадження обставини, а й підкріплювати їх доказами. Йдеться про необхідність доказування вказаних обставин, збирання доказової, а не орієнтуючої інформації. Адже навіть в етимологічному сенсі слово «доказувати» означає «закінчувати говорити», «розповідати про що-небудь», «доводити розповідь до певної межі»; «підтверджувати істинність, правильність чого-небудь фактами, незаперечними доводами»; «доводити; переконувати кого-небудь у чомусь»; «змогти, зуміти розказати, пояснити». Обставини, що підлягають доказуванню та становлять предмет доказування, потрібно не просто з'ясувати, а підтвердити їх істинність, правильність незаперечними доводами, доказами. При цьому останні згідно з кримінальним процесуальним законодавством України повинні бути належними, допустимими, достовірними та достатніми (ч. 1 ст. 94 КПК України) [9, с. 179].

Відомо, що кожне кримінальне правопорушення – подія, але не кожна подія – кримінальне правопорушення (злочин чи кримінальний проступок). При доказуванні обставин, які утворюють подію злочину, належить встановлювати передбачені нормою кримінального закону діяння наслідки для матеріальних складів та наявність між ними причинного зв'язку вчинення. Подія злочину розуміється як елемент об'єктивної сторони складу злочину, що відбуваються у певному часі, місці та певним способом. Перелік таких ознак визначається відповідною нормою кримінального закону, що визнає злочином конкретне суспільно небезпечне діяння, та іншими нормами КК України [10, с. 107].

Отже, злочинний процес – це послідовність подій від злочинної дії до настання злочинних наслідків. Між цими діями та наслідками повинен бути причинний зв'язок. Ці дії вчиняються певним способом, у певному місці та у певний часовий період.

У цьому розрізі В. І. Галаган та І. Ю. Саліхова акцентують, якщо розглянути взаємозв'язок усіх обставин, передбачених частиною 1 статті 91 КПК України, то очевидно, що ці елементи тісно пов'язані між собою. Однак, невстановлення наявності в діянні особи власне події кримінального правопорушення унеможливило встановлення всіх інших обставин. Разом з тим, встановлена відсутність події кримінального правопорушення та її структурних складових – часу, місця, способу та інших обставин – є беззаперечною підставою для закриття кримінального провадження відповідно до пункту 1 частини 1 статті 284 КПК України. Прийняття такого процесуального рішення передбачає відсутність потреби встановлення інших елементів предмета доказування, визначених у частині 1 статті 91 цього Кодексу [11, с. 49].

Під час розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги слід ретельно досліджувати правовий статус суб'єктів, які задіяні в отриманні та просуванні гуманітарної допомоги, адже їхні дії можуть бути злочинними на будь-якому етапі. Тому, важливими обставинами, що підлягають встановленню, є наявність ознак, що свідчать про те, що організація, що діє під виглядом гуманітарного фонду, є шахрайською. З метою встановлення таких ознак слід організувати чи фонд знайти за кодом ЄДРПОУ, подивитися соціальні мережі та соцмережі керівника, перевірити, чи звітує організація про свою діяльність і витрачені кошти [12].

Ознаками, які можуть свідчити про те, що організація є шахрайською, можуть бути наступні: організація не має офіційного веб-сайту або її веб-сайт не містить інформації про її діяльність, цілі та фінансову звітність; організація має граматичні помилки або не відповідає офіційному стилю; організація не має соціальних мереж або її соціальні мережі містять лише загальну інформацію; керівник організації має погану репутацію або його соцмережі містять лише загальну інформацію; організація не звітує про свою діяльність і витрачені кошти [12].

Слушним є й наголошення й на специфіці встановлення обставин, пов'язаних із доведенням умислу особи. Зокрема, зміст вини обумовлений співвідношенням її інтелектуального і волевого моментів. У зв'язку з цим у кожному кримінальному провадженні доказуванню підлягає ступінь усвідомлення особою особливостей об'єкта посягання, характеру вчинених нею діянь, наслідків інших об'єктивних ознак складу злочину та юридично значущих обставин, а також волеве ставлення до наслідків. Органи досудового розслідування та суд повинні конкретно довести підозрюваному й іншим суб'єктам кримінального процесу, у чому саме виявився навмисний мотив, як було реалізовано злочинний намір, яка була мета злочину та форма вини [13].

Підлягають встановленню також причинний зв'язок між діями винних осіб та їх наслідками, а також зв'язок шахрая з потерпілим.

Стосовно обставин, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, щодо досліджуваного нами виду кримінального правопорушення можуть застосовуватись підстави, передбачені розділами IX та XII КК України, якщо такі фактично були й можуть застосовуватись [14, с. 253].

Мета слідчих (розшукових) дій, визначених слідчим у плані розслідування, полягає у фіксації та документуванні всіх господарських операцій, що мають ознаки шахрайства, з метою подальшого притягнення винних осіб до відповідальності, а також збиранні інших фактичних даних, що мають значення для встановлення об'єктивної істини. Ключовими процесуальними діями при розслідуванні шахрайства є тимчасовий доступ до речей та документів, огляди, обшуки, накладення арешту на рахунки фіктивних підприємств та допити свідків, що дозволяють зібрати повну картину діяння.

Поглиблене розслідування також передбачає здійснення запитів до банківських установ, підприємств, організацій, АРМА, ДПС України, НБУ, НКЦПФР тощо, з метою проведення більш складного фінансового аналізу даних та фінансових потоків у справі і їх учасників, що включає детальний економічний аналіз у т.ч. фінансових потоків, а також потребує проведення експертиз. Проведення детального економічного аналізу передбачає збирання, обробку, систематизацію, узагальнення об'єктивної, достовірної інформації, яка надходить з джерел, не заборонених законодавством, щодо здійснення фінансової, господарської та інших видів діяльності суб'єктами господарювання, фізичними та юридичними особами, неприбутковими підприємствами, установами і організаціями [15, с. 124].

Досліджуючи сутність організації та планування розслідування, слід також зауважити, що ефективність його здійснення значною мірою залежить від спільної узгодженої діяльності слідчого з іншими суб'єктами, які беруть участь у розслідуванні, чи залучаються для надання відповідної допомоги.

Отже, розслідування шахрайства у сфері гуманітарної допомоги вимагає не лише юридичних знань, а й глибокого розуміння організаційних нюансів, що виникають у процесі розслідування. Напрями розслідування – це рухома мішень, що потребує постійної корекції залежно від зміну слідчої ситуації та комбінації слідчих (розшукових) дій, НСРД та розшукових заходів.

Список використаних джерел:

1. Черноус Ю. М., Лісіцький А. В. Особливості організації розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом підпалу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2022. № 59. С. 74–79.
2. Олішевський О. В. Організація розслідування злочинів та її місце у структурі криміналістики : автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2010. 20 с.
3. Шепітько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. Вид. 2-е, перероб. и доп. Харків : Одисей, 2005. С. 153.
4. Коновалова В. О. Співвідношення планування й організації розслідування злочинів: До обговорення. *Право*. 1981. № 1. С. 63–68.
5. Лелюк Т. Планування розслідування кримінальних правопорушень у системі організації розслідування: тактико-психологічний аспект. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 26–37.
6. Інструкція з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17#Text>
7. Шепітько В. Ю. Криміналістичний словник. Настільна книга слідчого. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2007. 168 с.
8. Виноградов В. І. Планування розслідування злочинів у сфері публічних закупівель. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 63. С. 255–261.
9. Пчеліна О. В. Сутність і зміст обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення. *Юридичний бюлетень*. 2020. Випуск 12. С. 177–183.
10. Андрушко П. П. Встановлення відсутності події кримінального правопорушення як підстава закриття кримінального провадження: окремі кримінально-правові та кримінально-процесуальні аспекти застосування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 105–112.
11. Галаган В. І., Саліхова І. Ю. Встановлення події кримінального правопорушення як обставини, яка підлягає показуванню у кримінальному провадженні: монографія. Київ, 2017. 198 с.
12. Титор Д. П. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності або гуманітарної допомоги. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 133–137.
13. Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2011. С. 91–92.
14. Борусовський М. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування зловживання владою або службовим становищем суддею під час здійснення правосуддя. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 1. С. 250–253.
15. Важинський В. М. Організація досудового розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Випуск 2 (55). С. 122–127.